

Emancipacija avantgarde in misli o njej

Kristina Pranjić: *Jugoslovanska avantgarda in metropolitanska dada*.
Ljubljana: Sophia, 2024. 256 str., 17 ilustracij.

Lela Angela Mršek Bajda

lela.bajda@guest.arnes.si

Januarja 1985 je pozornost strokovne javnosti vzbudila interdisciplinarna diskusija Društva za primerjalno književnost »Znanstveno preučevanje avantgard: problemi in teme«, ki jo je koncipiral Janko Kos in formuliral teme za razpravo. Poleg Kosa so se je udeležili Tomaž Brejc, Darko Dolinar, Milček Komelj, Evald Koren, Alenka Koron, Borut Loparnik, Peter Krečič, Neda Pagon Brglez, Boris Paternu, Andrej Rijavec, Majda Stanovnik, Jola Škulj in Igor Zabel. Za objavo v *Primerjalni književnosti* jeseni istega leta je diskusijo na podlagi magnetogramov uredil Darko Dolinar in k sklopu dodal še prispevek Lada Kralja »Zadrega s pojmom avantgarda«.

Kot je zapisalo takratno uredništvo (glavni in odgovorni urednik je bil Dolinar), je bila mdr. v diskusiji »[s]plošna evropska problematika [...] soočena s konkretnimi razmerami na Slovenskem in tako je [bilo] odprto vprašanje o avantgardi pri nas. Naposled je [bil] nakazan problem vrednotenja in odnos humanističnih ved na Slovenskem do pojava avantgarde« (Dolinar 1). Diskusija je bila polemična in je izpostavila problematiko vrednotenja avantgard – predvsem komparativne poglede nanjo, problematiko klasifikacije organizacijske in prezentacijske forme avantgard, različne historične obravnave avantgarde, sociološki aspekt avantgard in njeno razmerje z ideologijo.

V svojem zapisu je Kralj ugotovil, da »[z]adrega nastanejo, kadar pojem avantgarda skuša spodriniti utrjeno literarnozgodovinsko terminologijo, kadar torej hoče nadomestiti enega ali vse od petih pomembnejših pojmov, ki označujejo literarne pojave v desetih in dvajsetih letih tega stoletja: ekspresionizem, futurizem, nadrealizem, dadaizem in konstruktivizem« (Kralj 26). Kos je v diskusiji opozoril, da je Marcel Duchamp »pisal Hansu Richterju [...] o tem, kakšen je bil njegov pravi namen z *ready-mades*. Seveda je iz tistega očitno, da mu je šlo za avantgardno dejanje, ne pa za izgotovitev objekta, ki naj ima izključno estetsko funkcijo. Ampak s tem, da je tak objekt postavljen v muzej, se za nas spremeni v preparirano umetnostno stvaritev« (Dolinar 23–24). Poleg tega je Alenka Koron poudarila, da

je bila umetnost (poleg morale, politike, religije itd.) le eden od »terenov« avangardnega delovanja in destruiranja, in čeprav jo je avantgarda ukinjala kot zastarelo buržoazno formo in jo skušala presegati v sami življenjski praksi, zaradi česar lahko govorimo o avangardni »umetnosti« samo s pridržki, pa zaradi tega, kar je bilo prej povedano, mesta in vloge avantgarde ravno v umetnosti ni mogoče spregledati. (Dolinar 24)

Verjetno pa bi lahko kot povzetek zadreg razumeli kar Zabelovo izjavo z diskusije:

Z opredelitvijo avantgarde kot nečesa nadmodernističnega se postavi vprašanje, ali je literarna zgodovina kot taka sploh sposobna obravnavati objekt (tekst), ki je del avangardističnega početja, adekvatno njegovi avangardističnosti, torej glede na njegove specifično avangardne dimenzije. Kakor hitro se tak objekt obravnava zgolj kot umetnostni predmet enega umetnostnega toka, je dimenzija avangardnosti zgubljena. (Dolinar 23)

Skoraj polnih štirideset let kasneje, v času intenzivnega razmaha raziskovanja avantgard, nekatere izmed zadreg, izpostavljenih v diskusiji, ostajajo, druge se pojavljajo kot razrešene, vznikajo pa nove. Slovenska literarna veda danes vidno prispeva k znanstvenemu mišljenju umetnostnih avantgard. Tudi Kristina Pranjić, izredna profesorica na Univerzi v Novi Gorici, v knjigi *Jugoslovanska avantgarda in metropolitanska dada*, ki je izšla novembra 2024, uvod posveti metodološkim vprašanjem. Pranjićeva se je v svojem dosedanjem raziskovalnem delu osredotočala na raziskovanje umetnostne avantgarde z ozirom na alternativne epistemologije in je z Vadimom Rudnevim, profesorjem na Filozofski fakulteti Moskovske državne univerze in učencem Jurija Lotmana, v Rusiji objavila že dve knjigi, ki se ukvarjata s semiologijo, knjiga o dadaizmu pa je njena prva samostojna in njena prva v Sloveniji.

Pranjićeva vzpostavlja geografsko širšo perspektivo na avantgardo od tiste, ki smo se je spomnili na začetku recenzije. Njena perspektiva je prav tako interdisciplinarna: že v uvodu se sklicuje na več kot osemdeset raziskovalk in raziskovalcev ter njihove ugotovitve s področij različnih ved, ko razgrinja svoj namen, ki ni le

decentralizirati, temveč tudi pluralizirati avantgardo in prikazati procese kritične in kreativne apropiacije avangardnih konceptov in strategij ter značilnosti izvirnih umetniških praks jugoslovanskih avangardistov, obravnavati pa moramo tudi kompleksnost omrežja njihovih povezav in oblik sodelovanja tako v kontekstu vzhodno- in srednjeevropske avantgarde kot širše evropske avantgarde in radikalnih praks. (Pranjić 3)

Temu namenu v nadaljevanju knjige disciplinirano sledi, spet na podlagi lastnega obširnega raziskovanja avantgardnih praks v Zagrebu, Beogradu, Osijeku, Vinkovcih, Novem Sadu, Subotici, Ljubljani, Gorici in Trstu. Pri tem ji ni bilo žal truda, da verodostojnost raziskovalnih dognanj preveri neposredno s preučevanjem virov v knjižnicah, muzejih in arhivih v Beogradu, Hannovru, Ljubljani, Parizu, Pragi in Zagrebu ter na Dunaju, pa tudi v sekundarnih evidencah, kot je npr. podatkovna baza Državnega arhiva praške policijske uprave (Pranjić 65).

Poseben interes Pranjićeve velja t. i. malim in obrobim literaturam ter umetnosti, ki ni del univerzalnega evropskega kanona. Prav ta zavzetost je značilnost in odlika knjige. Ena izmed raziskovalnih premis Pranjićeve je, da je treba avantgardo razumeti kot nezaključen projekt prestrukturiranja in predrugačenja sveta in da posamezne avantgardne prakse glede na lastne specifične kulturne, ekonomske in tehnološke razmere, v katerih delujejo, ponujajo samosvoje koncepte, neodvisne od metropolitanskih središč. V knjigi je kot poglavitna snov objavljena razvejana raziskava o soodvisnosti dadaizma, tj. umetniške dejavnosti, ki jo je prakticiral predvsem Dragan Aleksić (1901–1958), in drugih sočasnih avantgardnih gibanj ter pojavov na jugoslovanskih tleh, s posebno skrbjo pa je analiziran način, na katerega so nanj vplivala evropska avantgardna gibanja, mdr. dadaizem v Švici. Pranjićeva pokaže, da ne gre za enostavne prenose, pač pa bolj za predelan idejni in slogovni vpliv, mestoma celo »zgolj« za navdih. Zanimive so bile rabe izraza »dada« v različnih pristopih avantgardistov samih – nekateri so ga uporabljali tehnično, drugi konceptualno, tretji ideološko, bil pa je tudi zmerljivka ali odlikovalka na ozadju konfliktnosti in tekmovalnosti med avantgardisti. Kot tak je očitno brž pridobil dinamično kulturno vlogo na jugoslovanskih tleh. Pranjićeva sicer problematizira sintagmiziranje nacionalnih avantgard, ker da je avantgarda načeloma v nasprotju z ideologijo nacionalne umetnosti (Pranjić 60–61).

Zaključek Pranjićeve glede jugoslovanske avantgarde v obdobju med obema vojnama je takle:

Ena od pomembnih značilnosti je potencial avantgarde za ustvarjanje skupnosti enako mislečih in mobilizacijo predvsem delavskih gibanj, saj to spremeni pogled na pojav avantgarde kot reakcije na avtonomijo umetnosti v meščanski družbi [na tem mestu se Pranjićeva sklicuje na Petra Bürgerja], ki v tem delu Evrope takrat skoraj ni obstajala. To je tudi razlog, da lahko v zahodni in srednji Evropi opazimo pogosto prisotnost zmesi nihilističnega in razdiralnega dadaizma, ki se bori proti prevladi Zahoda in zahodne umetnosti in njene epistemologije, ter angažiranega konstruktivizma, ki poudarja gradnjo družbene revolucije. (Pranjić 7)

Avtorica med razgrinjanjem snovi opiše dejstva, pomembna za zgodovino avantgarde v Sloveniji. Omeni prezrto vlogo Thee Černigoj (roj. Dorotea ali Dorothea Roter) v Tržaški konstruktivistični skupini in za ustvarjanje Avgusta Černigoja, s katerim se je poročila. Černigoj je svojo prvo konstruktivistično razstavo leta 1924 v Ljubljani pripravil po načelih dadaizma. 3. marca 1927 pa je pisal Ljubomiru Miciću v Pariz, da »smo mi Barbari mnogo bolj podkovani in umetniško nadarjeni kakor vsa italijanska in germanska komercialna prostitucija« (cit. v Pranjić 125). Pranjićeva poda podrobno sintezo avantgardističnih načel v Černigojevem *Tržaškem konstruktivističnem ambientu* in ga prepozna kot vektor, ki se nenehno obnavlja in redefinira. Pove, da sta Ferdo Delak in Černigoj z revijo *Tank* poskrbela za kontinuiteto izdajanja publikacij jugoslovanskih avantgardistov po prepovedi *Zenita*, pa tudi na sledi Aleksičevega *Dada Tanka*. Podobno je storil Delak sam, in sicer z gledališko revijo *Novi oder* in istoimenskim gledališčem, s katerima je poskusil ubrati posebno pot internacionalizacije. Pranjićeva izpostavi radikalnost Antona Podbevška, ki je pričakoval, da bo avantgarda mednarodno družbo in v njej umetnost anarhistično organizirala po načelih sodelovanja in recipročnosti, da bi se zoperstavila darvinizmu, ki ga je videl kot kardinalno načelo sveta. Kot pomembno za vsejugoslovansko povezanost avantgarde Pranjićeva opozori, da se je z omenjenimi in drugimi avantgardisti iz Slovenije redno neposredno srečeval predvsem avantgardist Branko Ve Poljanski, ki se je iz Zagreba začasno preselil v Ljubljano in tu mdr. ustanovil svoj časopis *Svetokret: list za ekspediciju na severni pol čovekovog duha* ter v njem obravnaval novomeško pomlad. V reviji *Maska* je polemiziral s Franom Albrehtom o avantgardnem gledališču in gledališki kritiki v Sloveniji. Sčasoma je začel od avantgardistov v Sloveniji terjati dosledno programsko konsistentnost, kar je med drugimi zavrnil Srečko Kosovel. Medtem se je Aleksić zavzemal za nelogičnost in paradoksalnost umetnosti, ki zagotavljata gibljivost in plastičnost duha.

Avantgarda na slovenskih tleh vendarle ni v ospredju znanstvenega narativa Pranjićeve, čeprav ji posveča tudi sklepno poglavje »Transverzala Ljubljana–Trst«. Struktura knjige (polemični uvod in poglavja o temah zgodovine jugoslovanskega dadaizma, nihilistične utemeljenosti jugoslovanskega dadaizma, alternativnih zgodb modernosti ter revijalne in razstavne dejavnosti avantgardistov na območju Jugoslavije) bralca prepričljivo vodi od enega do drugega spleta sobivanja in družabnosti umetnikov v več krajih Evrope (zelo podrobno obravnava Prago), ki so tako oblikovali svoj avantgardni nazor bodisi v neposrednem soočenju z že živo avantgardno umetnostjo bodisi v razpravah, ki so jim jo posredno

približale. Tisto, kar so razumeli kot avantgardno umetnost, niso nujno posnemali, pač pa so tisto, kar so dojeli kot avantgardno misel, uporabili za utemeljevanje lastne ustvarjalnosti.

Literarnozgodovinsko težišče knjige so pojavi, ki jih lahko imenujemo »jugoslovanska avantgarda«, še posebej tisti, za katere je značilno razmišljanje o lastni praksi kot o dadaistični in o povezavah z dadaističnimi v drugih geografskih okoljih. Pranjičeva namreč uvidi, da »se je Aleksić s svojim delom odzival na širši družbenopolitični kontekst tistega časa, zlasti na politično združitev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ter z uporabo pojma 'Jugoslavija' poudarjal lokalno in pluralistično naravo svojega dadaističnega gibanja« (Pranjić 97). Literarnozgodovinska razprava se v knjigi zaokroži s pomočjo kontekstualizacij, ki konstruirajo tezo o neupravičenosti doslejšnje teoretske partikularizacije jugoslovanskega dadaizma. Pranjičeva dokazuje, da je Aleksićev dadaizem, za katerega je sam skoval izraz »Yougo-Dade«, leta 1921 pa v Pragi zapisal njegov manifest, celostno formiran tok, ki bi ga stroka morala bolj pogosto obravnavati kot integralni del bistvenih umetnostnoavantgardnih pojavov.

Bogat nabor podatkov in interpretacij v knjigi ponuja veliko več, kot bi pričakovali od triletnega raziskovanja (2019–2021), na katerem slonijo. Pritegne tudi jezik, v katerem je napisana knjiga: po vsebini je poglobljeno strokoven, pa vendar po značaju publicistično živopisen, pri čemer ni strokovna sporočilnost prav nič razredčena ali zmehčana. Nekateri viri so v slovenskem književnem prostoru slikovno objavljeni prvič, npr. pismo Poljanskega Jaroslavu Seifertu z dne 22. februarja 1922, ki ga je v Literarnem arhivu Muzeja češke književnosti izpod prahu pozabe potegnili prav Pranjičeva.

Največjo težo obravnavane knjige nosijo raziskovalni sklepi, oblikovani tako na podlagi dognanj Pranjičeve kot njenega branja teorije avantgard, ki se zlijejo v izvirno študijo raziskovanja avantgardnih praks danes: da so aktualne družbene napetosti in geopolitična trenja v Evropi veliko breme za transkulturne in transnacionalne ter interdisciplinarne geste umetnostne avantgarde, ki so zato dandanes redke, kar pa pomeni, da je sprotno raziskovanje sočasnih avantgardnih umetniških dejanj toliko bolj pomembno (Pranjić 209); da avantgardna umetnost lahko opozori na mikrodogodke in s provokacijo vsega obstoječega razkrije obstoječo krizo in jo naredi prisotno (96); da so nelinearnost, nehierarhičnost in naključnost izjemnega pomena za avantgardno umetnost, nenadni vzniki novih žarišč in razpustitve obstoječih smeri razvoja pa določujoča lastnost njenega mreženja, zato je ustrezno misliti avantgardo kot vmesni prostor, mejo ali kraj nenehne izmenjave (16); da je

mobilnost umetnikov v tradiciji avantgardnih praks na ravni umetniške stvaritve in kot taka zagotavlja transferje med kulturnimi obrobji mimo dominacije centra (19, 32); da je mogoče jugoslovansko avantgardo teoretsko zblížati s postkolonialnimi na primeru »barbarogenij vs. kani-bal latinskoameriške avantgarde«, ki oba izražata kritiko marginalizacije kot odziv na dolgoletno nacionalno, ekonomsko in kulturno potlačenost (150–152); da je potrebno postaviti v ospredje literarne in drugih ved preučevanje ustvarjalnosti in domišljije, saj je družbena vloga umetnosti uveljavljanje njene moči, da odkrije, pokaže in opiše, kako moramo predrugáčiti družbeni imaginarij, da bi lahko odgovorili na različne limite obstoječe logike sveta, pri čemer se izkazuje, da avantgarde prispevajo k avtonomiji, solidarnosti in okoljsko vzdržnemu načinu življenja s svojim pozitivnim razumevanjem nemoči in opuščanjem (v nekaterih primerih tudi vsakršnega) napredka (39, 42); da razume Balkan in barbarstvo kot oznaki za pluralizem in nadnacionalno, njuno vzajemnost pa v primeru jugoslovanske avantgarde kot literarno strategijo, ki je omogočala kulturno in individualno imaginacijo, ker je vplivala na oblikovanje besed in podob v političnih procesih (153).

Več bralcev bo zagotovo našlo dodatne dobrodošle poudarke, kakor so to storili že avtorica spremne besede Tania Ørum ter recenzenta knjige Irina Subotić in Lev Kreft.

LITERATURA

- Dolinar, Darko, ur. »Znanstveno preučevanje avantgard: problemi in teme«. *Primerjalna književnost*, let. 8, št. 2, 1985, str. 1–26.
- Kralj, Lado. »Zadrega s pojmom avantgarda«. *Primerjalna književnost*, let. 8, št. 2, 1985, str. 26–29.
- Pranjić, Kristina. *Jugoslovanska avantgarda in metropolitanska dada*. Sophia, 2024.

1.19 Recenzija / Review

UDK 111.852

DOI: <https://doi.org/10.3986/pkn.v48.i1.10>